

ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ, ЇХ СПІВМІРНОСТІ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ В ЗНЗ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ, СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ

Петро ШКРІБЛЯК

директор Філії «Гуцульщина» ННДІУ

Анотація. У статті розглянуто проблеми взаємозв'язку навчання і виховання та їх співмірності в навчально-виховному процесі у ЗНЗ України на різних історичних етапах.

Ключові слова: навчання, виховання, взаємозв'язки, співмірності, загальноосвітні навчальні заклади.

Навчання і виховання, їх взаємозв'язок і співмірність є основними компонентами освіти. Здійснення навчально-виховного процесу та забезпечення результативності засвоєння систематизованих знань, умінь і навичок – необхідний чинник підготовки людини до життя та праці.

Основними суб'єктами реалізації освіти є навчально-виховні заклади, педагоги, батьки, родина, а також суспільство (державні органи, громадські організації тощо). Свою діяльність щодо засвоєння систематизованих знань, умінь і практичних навичок вони спрямовують на учнів-

вихованців, які водночас є суб'єктами і навчання, і виховання. Під час навчання учні, поступово усвідомлюючи цінність освіти, долучаються до процесів організації самонавчання та самовиховання і стають дійовими партнерами педагогів, батьків, громадськості в засвоєнні систематизованих знань із різних галузей та суспільних сфер, морально-правових та інших життєво важливих норм, необхідних для забезпечення майбутньої життєдіяльності.

Українська освіта впродовж понад тисячі останніх років зазнавала як піднесення та розвитку в періоди своєї державності, так і занепадів, руйнації, нищення у часи колоніальних уярмлень.

У період Київської Русі, ще до прийняття християнства, освіта займала передові рубежі у світовому часопросторі. За свідченням істориків, у той час письменних у Києві було більше, ніж у Парижі [1, 28]. Основою освіти стала українська літературна мова, яка, як доводив учений і релігійний діяч І.Огієнко, «народилася в нас ще в глибоку давнину, ще перед офіційним прийняттям християнства, ще перед 988 роком, бо ще перед тим безумовно було вже у нас письменство, а в IX віці були й свої перші переклади» [2, 64]. Ще більш інтенсивно освіта розвивалася та утверджувалася в Києво-Руській державі після прийняття християнства в 988 р. – за князів Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха та їх наступників. У ті часи повсюдно споруджували собори, церкви, монастирі, які відігравали не лише духовно-релігійну, а й культурно-просвітницьку роль. При багатьох з них відкривали школи, вели літописи, писали і переписували книги тощо. Усе це стало важливим ґрунтом для розвитку й становлення системи освіти, забезпечення навчання і виховання.

У перших школах, створюваних переважно при кафедральних соборах і монастирях, була добре налагоджена робота з підготовки спеціалістів не лише для церковно-релігійної діяльності, а й для навчання та виховання. Невдовзі освіта поширилася та стала розвиватися й у селах, де вчителями в основному були священики і дяки. Тогочасна система освіти мала три рівні. Перший, нижчий, зводився до того, щоб навчити читати і писати. Він давав можливість працювати в нижчих урядових установах. За потреби та бажання можна було продовжити навчання та отримати знання вищого рівня, це давало змогу займатися вищими посадами. Підготовка духовенства здійснювалася шляхом подальшого продовження навчання у школах ще більш високого рівня, де ґрунтовно вивчалися Святе Письмо, богослужбові книги та мови, що було необхідним для проведення літургії, проголошення проповідей тощо.

Школи давали якісну підготовку своїм випускникам для релігійної діяльності не лише у місцевих приходах. Як засвідчують історичні джерела, із стін Києво-Печерського монастиря протягом XI–XII ст. вийшли 2 митрополити (Іларіон і Климент Смолятич) та не менше 15 єпископів. Це є незаперечним підтвердженням того, що українська освіта вже в ті часи була зразковою для цивілізованого світу. Її стрімкий розвиток у Києво-Руській державі зумовлювався також тим, що навчання і виховання здійснювалося в умовах споконвічних традицій та звичаїв взаємоповаги в сім'ях, родинах, у суспільстві загалом. Тоді основним ядром української нації були поляни, що жили на територіях центральних земель України. «Повість врем'яних літ» засвідчує, що вони «...своїх батьків обичаї мають, тихі й покірні, і стидливість до снох

своїх, і до сестер, і до матерів своїх. І енохи до свекрів і діверів своїх велику стисливість виявляють. І брачний обичай мають...» [3, 20–21].

Розвиток освіти продовжувався в часи Галицько-Волинської держави, Козаччини, Гетьманщини, УНР. Як засвідчують історичні джерела, уже в середині XVII ст. вона була повсюдною і охоплювала майже все українське населення. Відомий арабський історик і мандрівник Павло Алепський, який відвідав у 1652 р. Україну, писав: «Мало не всі українці і більша частина їх жінок уміють читати... Ігумени Київських монастирів – люди вчені: знавці права або юристи, філософи і красномовці» [4, 66–67].

У 1654 р. відбулося так зване «возз'єднання», чи, вірніше, «приєднання» України до Росії, де в той час, як доводить І.Огієнко, була суцільна неписьменність – на тисячу москвичів лише один умів читати і писати. Це стосувалося не тільки боярства, але часом і великих князів. Простий народ не знав молитов, а серед московських монахів насилу десятий знав «Отче наш». «В Москві шкіль було мало та й на науку завжди споглядали скося, а то й бувало, що вважали її за діяволив плід. А що було найтяжче, що стан російського духовенства був аж надто низький» [5, 236–237]. Опираючись на свідчення іноземців, які в XI–XVII ст. відвідували Москву, І.Огієнко доводить, що там не було жодної усної проповіді, священики та дякони читали з книжки «науки» святих отців. Навіть патріарх Никон не давав живої проповіді, а читав з книжки сам або замість нього це робив дякон.

«Возз'єднання» призвело до тривалого колоніального уярмлення України Російською імперією. Відбувся занепад усіх сфер життя українського народу (нації). Академік П. Кононенко наголошує на стрімкому падінні рівня освіти в Україні саме після Переяславської угоди. Учений посилається на тодішні переписи населення: якщо в 1768 р. в Україні одна школа припадала на 746 осіб, то через 100 років, тобто в 1868 р., – на 17143. У 1897 р. на 100 українців було не більше 13 письменних [6, 228].

Отже, письменність в Україні з майже повсюдної в середині XVII ст. знизилася до 13% наприкінці XIX ст. За період панування московського режиму український народ з найкультурнішого перетворився на одного з найнеписьменніших.

Дещо в кращих умовах, порівняно зі Східною Україною, українська освіта функціонувала на західноукраїнських землях. Особливо відчутним це було, коли вони впродовж майже 150 років перебували в складі Австро-Угорщини, яка відрізнялася від Росії цивілізованістю. Певну роль у цьому відіграли доповнення до Конституції Австро-Угорщини 1867 р. і додатки 1907 р., згідно з якими всі народності вважалися рівноправними. Це стосувалося також освіти. Позитивний вплив на розвиток освіти у Західній Україні мала в цей час діяльність Львівського і Чернівецького університетів, Наукового товариства імені Шевченка й Товариства «Просвіта», створеного в 1868 р. Стрімко зростає кількість шкіл, а також філій «Просвіти», її читальні і бібліотек.

У результаті розшматування західноукраїнських земель після Першої світової війни Галичина відійшла до Польщі, Буковина – до Румунії, Закарпаття у 1919–1939 роках – до Чехословаччини (впродовж 1939–1945 років ці землі перебували під хористським режимом Угорщини). Колоніальний гніт у всіх регіонах Західної України значно посилювався. Особливих утисків та обмежень зазнавали насамперед освіта, мова та інші націо-

нально-культурні сфери. Неприятливі умови для їх розвитку продовжувалися також після встановлення комуністично-більшовицького режиму на рубежі 20–30-х років ХХ ст. у Східній Україні та наприкінці 30-х – 1-й половині 40-х років – у Західній.

Західні регіони України пройшли специфічний історичний шлях, в результаті якого вони зазнали дещо менших руйнувань і нищень соціально-культурних сфер, насамперед освіти та мови, ніж східні регіони. Причиною цього було те, що на західноукраїнських землях протягом 100 років, до 1340 р., існувало Галицько-Волинське князівство, у той час як східноукраїнські землі втратили свою державу – Київську Русь – на 100 років раніше внаслідок розгрому татаро-монголами в 1240 р. і встановлення тривалого колоніального режиму. Австро-Угорщина не чинила таких утисків освіти та національно-культурної спадщини Київської Русі, Галицько-Волинської держави, Козащини, Гетьманщини, як це робила Російська імперія впродовж століть на сході України.

Австро-Угорська імперія на підпорядкованих їй західноукраїнських землях, хоч, звичайно, обмежено, але все ж таки сприяла розвитку освіти, навіть гімназійної, в якій на особливому рівні були налагоджені взаємозв'язки навчання й виховання, їх співмірність, що давало глибокі знання та зразкову вихованість. Внаслідок того, що Західна Україна впродовж 20–30-х років ХХ ст. не входила до складу УРСР, їй вдалося уникнути народобвиства голодоморами 1922–1923 і 1932–1933 років, злочинної колективізації і масових репресій в кінці 20-х – впродовж 30-х років ХХ ст., які чинилися комуністичним режимом на землях Східної України. Через колоніальний гніт Польщі в Галичині, Румунії – на Буковині, Угорщині – на Закарпатті українцям західних земель було важко зберігати культурно-історичні надбання та розвивати освіту. Проте навіть за таких умов вони залишалися більш уціленими, ніж на східних землях, які перебували під постійним колоніальним тиском Російської імперії, а з 1922 р. – СРСР, і зазнавали постійних обмежень, утисків та нищень.

Питання української освіти, взаємозв'язків у ній навчання і виховання, їх співмірності й національної спрямованості залишалися нерозв'язаними в період більшовицького режиму. Національна освіта в умовах колоніального режиму постійно зазнає утисків, обмежень, занепадає разом з нацією, стаючи опорою держави-колонізатора в здійсненні на підпорядкованих їй територіях денационалізації багатьох сфер життя. Державо-колонізатор на загарбаних територіях сприяє розвитку освіти в тому напрямі, за якого можливе насаджування її режиму. Комуністично-більшовицькою пропагандистською машиною творилися міфи про нібито нечувані успіхи в розвитку освіти СРСР, найвищий її рівень у світі тощо. Однак це не відповідало реальному стану. Насправді основним показником розвитку освіти була кількість освітянських закладів, а якість їх роботи грубо збочувалася шляхом позбавлення національної культурно-духовної основи навчання та виховання, її підміною імпершовіністичними догмами пролетарського інтернаціоналізму. За визнанням відомого суспільно-громадського діяча, науковця, правознавця 60–70-х років ХХ ст. В. Мороза, у результаті цього суть справжньої української національної освіти в той час була зведена до «напівосвіти», оскільки вона не ґрунтувалася на українській національній основі, не виростала органічно з українського національ-

ного кореня, а базувалася на принципі «у людини спочатку украли традиції, а потім дали освіту» [7, 51].

Усе це найбільш цілеспрямовано насаджувалося і поглиблювалося в Україні більшовицьким тоталітарним режимом упродовж його 70-річної диктатури на східних землях України і майже 50-річної – на західних. Нині наша держава надто повільно долає негативні наслідки минулого через недостатність, а часом відсутність цілеспрямованої політики.

На початку 90-х років ХХ ст. вживалися певні заходи щодо визначення аспектів і завдань з відродження та розвитку освіти в період розбудови Української незалежної держави, вдосконалення навчання і виховання, урізноманітнення їх форм і засобів, розширення аспектів виховної роботи з учнівською молоддю. З цих проблем було проведено на загальноукраїнському та регіональних рівнях ряд наукових заходів (семінарів, науково-практичних конференцій тощо), що лягли в основу Державної національної програми «Освіта. Україна ХХІ ст.», розгляд і прийняття якої здійснено на І з'їзді освітян України, проведеного наприкінці 1992 р. Ця Програма ґрунтувалася на наукових і національно-державницьких основах та принципах. Її реалізація в перші роки незалежності України давала позитивні результати, але після 1994 р. вона була відкинута на узбіччя розв'язання проблем навчання і виховання в галузі освіти України. Протягом наступного десятиріччя їх розвиток та вдосконалення здійснювалися на менш наукових основах і волюнтаристських гаєлах, ідеях, загальних деклараціях, які часто видавалися за «педагогічні новації», «новітні технології», «європейські стандарти» тощо, хоч такими були далеко не завжди. Це загострило наявні проблеми в галузі освіти.

Розробники опублікованого напередодні ІІ з'їзду освітян України проекту Національної доктрини розвитку освіти в Україні доклали чимало зусиль, щоб цей важливий державний документ не ґрунтувався ні на основах української національної ідеї, ні на українському патріотизмі, щоб освіта не мала національно-державницької визначеності та спрямованості, а й надалі залишалася тією ж «напівосвітою» і відводила цим самим молодь, та й взагалі суспільство, на ідейні позиції тих, хто, за словами Т. Шевченка, «край світу заглядає». Ці слова залишаються актуальними і нині, оскільки в незалежній Україні, на жаль, є ще вдосталь осіб, які намагаються сплюндрувати, знищити національне, українське.

Про невідповідний рівень підготовленого проекту Національної доктрини розвитку освіти в Україні та проектів з інших питань свідчить те, що під час їх обговорення і прийняття делегати з'їзду внесли понад 2,5 тисячі змін, доповнень і поправок [8, 213]. Це, звичайно, уможливило певне покращення змісту цих документів. Так, кожний із розділів Доктрини набув глибшої гуманітарно-демократичної і державницької визначеності. Документ було також доповнено розділом з питань національного виховання.

Однак Національна доктрина розвитку освіти в Україні, попри певні вдосконалення, залишалася поза увагою відповідних державних органів. Не було здійснено належних заходів щодо розроблення програми та інших циркулярів з реалізації цього освітянського документа, тому він не зміг вплинути на покращення стану освіти України, насамперед у питаннях навчання та виховання, їх взаємозв'язків і співмірностей у процесах навчально-виховної роботи ЗНЗ.

Проте за роки незалежності України в розвитку освіти зроблено чималий поступ. Після розвалу комуністичної тоталітарної системи і проголошення незалежності в серпні 1991 р. в нашій державі встановилися принципи демократії, національно-релігійної і громадянської злагоди. Це стало одним з важливих чинників для реалізації права громадян на інтелектуальний розвиток, отримання національної освіти, виховання молодого покоління в українському національному й релігійному дусі тощо.

В Україні продовжує вдосконалюватися система ЗНЗ, серед яких особливе місце посідають заклади нового типу (гімназії, ліцеї, коледжі тощо), де навчання і виховання перебувають у гармонії, налагоджено чіткі взаємозв'язки педагогів з батьками і громадськістю щодо їх взаємодії у навчально-виховному процесі. Такими ЗНЗ є Київська гімназія ім. П. Тичини, Український гуманітарний ліцей Київського національного університету ім. Т. Шевченка, Сквирський ліцей в місті Сквирі Київської області, Львівська гімназія з поглибленим вивченням українознавства та англійської мови, Українська школа-гімназія у місті Сімферополі Кримської АР, гімназії №4 і №5 у місті Чернівцях, гімназія в смт. Путилі Чернівецької області, школа-інтернат-гімназія в місті Косові Івано-Франківської області, ЗОШ І–ІІІ ст. №27 у місті Кривий Ріг, Ковалівська ЗОШ І–ІІІ ст. і Велико-Ключівська ЗОШ І–ІІІ ст. Коломийського району, школа-садок «Арніка» в селі Яблунниця Верховинського району Івано-Франківської області, ЗОШ І–ІІІ ст. в селі Верхнє Водяне Рахівського району Закарпатської області та багато інших навчальних закладів.

Однак зазначене вище не відображає цілісної системи ЗНЗ. У цих досягненнях суб'єктивні чинники відігравали більшу роль, ніж об'єктивні. Такий поступ освітянської галузі є результатом сприятливих місцевих умов, належного ставлення до освіти з боку органів місцевої чи регіональної влади, кваліфікації, досвіду і бажання учительських колективів самовіддано працювати на педагогічній ниві, високий рівень організаційно-управлінських умінь, досвіду та відчуття відповідальності за доручену справу керівного складу освітянських закладів, тісний взаємозв'язок педколективів з батьками, налагодженість із ними постійної роботи щодо вдосконалення сімейного виховання, підвищення їх ролі у вихованні молодого покоління в сучасних умовах тощо.

Аналіз стану базової та загальної середньої освіти в Україні засвідчує, що в 2-й половині 90-х років ХХ ст. – на початку ХХІ ст. вона перебуває в глибокій кризі. Це підтверджується наявністю багатьох нерозв'язаних проблем, вирішення яких вимагає чималих інтелектуальних зусиль та матеріальних ресурсів, і які спричинені різними чинниками. Об'єктивним чинником є кризовий стан в Україні у період її розбудови як незалежної держави. Він негативно впливає на процеси навчання і виховання, пов'язані зі створенням насамперед відповідної навчально-матеріальної і технічної бази як важливої передумови забезпечення навчально-виховного процесу в ЗНЗ. Чинники суб'єктивного характеру спричинені хибами та упущеннями в діяльності органів освіти різних рівнів, педагогічних колективів ЗНЗ, відповідальною діяльністю (позитивного або негативного спрямування) суспільно-політичних і громадських формувань, політичних партій, громадських організацій та інших державних і громадських інституцій, ЗМІ, телебачення та взагалі морально-правовим станом суспільства.

На жаль, нині в державі склалася ситуація, коли багато чинників негативно впливають на молоде покоління, спонукаючи його до правопорушень. Науковець Л. Упрій зазначає: «Культ насилля і розпусти практично заповонив наші екрани, де мало не на кожному каналі ми можемо побачити аморальні чи насильницькі сцени» [9, 554]. Заслужений працівник культури України, фольклорист з Коломийщини Івано-Франківської області М. Савчук наголошує: «Наші діти і внуки – це продукт епохи, в якій їм судилося народжуватися й жити. Вони вже не виховані батьками, родом, громадою. Їхні вчителі – це телевізори, магнітофони, мобільки, комп'ютери. Їм нав'язано ідею не думати і не працювати, а розважатися й тратити гроші та здоров'я» [10, 14].

Телебачення здійснює показ програм, які перенасичені «блатними» словами, лайкою, лихослів'ям, сценами вбивств, жорстоким поведінням з людьми тощо. Український медіа-простір наповнений різноманітною, переважно російськомовною, відео- та аудіопродукцією аморально-злочинного змісту. Це значною мірою спричинює занепад суспільної моралі, яка є особливо дефіцитною в постколоніальній Україні. За даними Державного інституту розвитку сім'ї та молоді, 35% дітей присвячують вільний час телебаченню та комп'ютерним іграм замість того, щоб відвідувати гуртки, позакласні виховні заходи чи спортивні секції [11, 4].

Масштаби цього лиха досягли такого рівня, що Україна входить до числа «лідерів» світової дитячої порноіндустрії. За даними Інтерполу, як доводить С. Смітх, дохід від порнопродукції в Україні становить понад 100 мільйонів доларів на рік [12, 5]. Це безпосередньо пов'язано з іншими аморально-злочинними компонентами в дитячому середовищі: статевими стосунками в ранньому підлітковому віці, курінням, алкоголізмом, у непоодиноких випадках – наркоманією тощо. Згідно з даними Дитячого фонду ООН ЮНІСЕФ, в Україні кожний десятий семикласник і кожен другий дев'ятикласник мали досвід статевого життя. При цьому 25% з них вступали у статеві стосунки в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння [13, 3], 35% українських підлітків у віці до 11 років спробували спиртне і 12% закурили першу сигарету [14, 13]. Кожного року небажаної вагітності позбуваються понад 200 тисяч українок. У 2008 р. це зробили 3,5 тисячі підлітків від 15 до 17 років і 101 дівчина віком до 14 років [20, 9].

Нещодавні опитування ВООЗ понад 20 тисяч учнів п'ятого, восьмого і десятого класів із 41 країни засвідчили, що Україна лідирує за показниками дитячого алкоголізму [15, 7]. Ситуація ускладнюється поширенням серед молоді пивного алкоголізму. Як доводять наркологи, він розвивається спочатку непомітно, а потім переходить у важку форму й дуже важко виліковується.

Щорічно в обліку Державної кримінально-виконавчої служби України проходить понад 11 тисяч засуджених неповнолітніх. Понад 4% з них повторно стають на злочинний шлях, 72% – відбувають покарання до 5 років, 28% – 5 і більше років; 43% – за крадіжки, майже кожен третій – за розбій або пограбування, 12% – за навмисне вбивство або завдання важких тілесних ушкоджень. Серед засуджених 5% віком 14–15 років, 62% – 16–17-річні, 33% – 18 і більше років. За 8 місяців 2009 р. українські діти вчинили 8600 злочинів. Близько тисячі з них – у стані алкогольного сп'яніння [17, 5]. Згідно з даними Національної ради з питань охорони здоров'я, в Україні

через алкоголізм щороку помирає понад 40 тисяч людей. Алкоголь є причиною передчасної смерті майже 30% українських чоловіків [19, 11].

Останнім часом стали непоодинокими факти здійснення неповнолітніми важких резонансних злочинів. У школі №17 міста Костянтинівки Донецької області троє одинадцятикласників побили вчителя музики, який з травмами був доставлений до лікарні [18, 12]. Неповнолітні інколи навіть здійснюють пограбування банків. Роль сімейно-родинного виховання послаблюється, як і єдність, спадковість й наступність поколінь. Злочини вчиняються й проти молоді, за 9 місяців 2009 р. їх було зареєстровано понад 8 тисяч [21, 5]. Як зазначає Н. Карпачова, протягом останніх п'яти років за такі правопорушення було засуджено 3130 осіб [22, 2].

Неповнолітні, особливо сироти, є найбільш незахищеною частиною українського суспільства. Загальна кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, становить понад 100 тисяч. Майже 47% українських дітей живуть і виховуються в неповних сім'ях або сім'ях, де шлюб одного з батьків є повторним [23, 5]. Іншим прикритим фактом є те, що понад 20 тисяч неповнолітніх не відвідують школу [24, 6]. Навчальний заклад не має освітньо-виховного впливу на них. Водночас відсутні підстави, щоб стверджувати й про якісне їх виховання з боку родини.

Наведені вище статистичні дані яскраво відображають наявні проблеми в галузі освіти щодо організації забезпечення навчання і виховання підростаючого покоління. В Україні відсутній чіткий моральний орієнтир, що міг би стати зразком для наслідування молодим поколінням. Як наголошує народний депутат Верховної Ради України В. Малишев: «Дитячий світ – це дзеркало нашого дорослого світу, де віддзеркалюється святенництво і нещирість бездарних політиків, ті їх неподобства і жорстокість, до яких ми вже звикли» [25, 5]. Тому в загальний контекст виховних заходів необхідно включати організацію зустрічей з представниками інтелігенції, заслуженими працівниками сфери освіти, культури, правознавцями, представниками владних структур, які себе не запламували в корупційних діях та інших злочинах.

В останні роки МОН України, його регіональні та місцеві структури, інші державні установи всіляко сприяли розвитку освітньої галузі. Проте, як вважає низка вітчизняних та зарубіжних учених, українська освіта, особливо основна її ланка – загальна середня освіта, продовжує перебувати в стані глибокої кризи, вихід з якої відбувається повільно.

У забезпеченні здійснення основних принципів навчання і виховання важлива роль належить науковим підходам щодо визначення та включення в навчальні плани найбільш важливих суспільно необхідних навчальних предметів для кожного класу ЗНЗ та визначення їх обсягу, складності викладу і відповідності витрат часу на їх засвоєння, не перевищивши денної норми навчально-виховної праці учнів відповідно до вікового цензу.

Порушення основних вимог і принципів у підходах та здійсненні навчально-виховного процесу в ЗНЗ є достатньо поширеними. Через це послаблюється взаємозв'язок навчання і виховання, який часто залишається на другому плані. У непоодиноких випадках це пов'язано з перевантаженням навчальних планів надмірною кількістю навчальних предметів.

Так, наприклад, немає особливої ні навчальної, ні виховної необхідності у вивченні іноземної

мови в початкових (II, III і IV) класах ЗНЗ України. Вважається доцільним її введення в навчальні плани початкових класів лише спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов. Видатні вітчизняні вчені К. Ушинський та О. Потебня доводили, що вивчення іноземної мови в початкових класах є шкідливим. К. Ушинський вважав, що вивчати її доцільно дітям з 10–12-річного віку [26, 6]. Лінгвіст О. Потебня писав: «Знання двох мов у дуже ранньому віці не є володіння двома системами зображення і повідомлення одного й того ж кола думок, роздвоює це коло і наперед утруднює досягнення цілісності світоспоглядання, заважає науковій абстракції» [27, 11].

Збільшення вільного часу за рахунок відміни вивчення іноземної мови у II, III і IV класах, на яке витрачають у кожному з них по дві години на тиждень, дасть змогу організувати додаткові виховні заходи. Таким чином, буде полегшено розумове навантаження дітей та уникнуто труднощі у досягненні ними цілісності світоспоглядання та забезпеченні нової абстракції. Крім того, це сприятиме запобіганню перевантаження представників національних меншин, яким доводиться вивчати одночасно три мови: рідну, державну та іноземну.

Обсяг навчальної програми із зарубіжної літератури та час на її вивчення з двох до однієї години на тиждень доцільно вдвічі зменшити у V–IX класах, а в X–XI класах – необхідно залишити без змін. Варто також глибше проаналізувати програми предметів фізико-математичного, природо-біологічного та інших циклів, доступність їх викладу в підручниках для учнів відповідних вікових груп і класів та час на їх вивчення.

Зменшення часу на вивчення деяких предметів та вдосконалення відповідних програм і підручників, відведення належного місця і ролі ЗНО уможливить ліквідацію розриву взаємозв'язків навчання і виховання, їх неспівмірності. Для цього необхідними є цілеспрямовані й послідовні науково-організаційні заходи, насамперед з боку як загальнодержавних, так і регіональних і місцевих органів освіти щодо розвитку та вдосконалення виховного компонента, надання йому належного місця у системі навчально-виховного процесу в ЗНЗ.

У забезпеченні реалізації розвитку та вдосконалення виховного компонента, його втілення в освітньому процесі важлива роль належатиме українознавству. Це предмет інтегрованих знань про Україну та світове українство, в якому якнайбільш повно закладений різноаспектний науково-виховний потенціал. Українознавство на сучасному етапі розвитку є науково-теоретичною основою розбудованих процесів у державі та важливим підґрунтям виховання на національно-державницьких засадах українського народу.

Одразу після створення Філії «Гуцульщина» в серпні 1993 р. налагодилася співпраця з органами місцевої влади та освіти Путильського і Вижницького районів Чернівецької області, яку підтримували начальник управління освіти і науки облдержадміністрації Г. Філіпчук та його наступник М. Бацер. У цих районах було проведено низку науково-практичних конференцій, семінарів й інших наукових заходів, присвячених теорії українознавства та її втіленню у процесі навчання і виховання учнівської молоді. Уже в 1995 р. в усіх ЗНЗ Путильського і Вижницького районів вивчалось українознавство. Набутий досвід у вивченні цього предмета поширювався й в інших районах і містах Буковини.

Кабінет Міністрів України 5 серпня 1998 р. видав розпорядження «Про впровадження вивчення українознавства в навчально-виховних закладах України». Одразу після цього тодішній начальник управління освіти і науки Чернівецької облдержадміністрації М. Бацер видав наказ про запровадження вивчення українознавства в усіх типах ЗНЗ Чернівецької області. Упродовж понад 10 років дії цього наказу було підтверджено позитивну роль вивчення українознавства як основи розбудовчих процесів держави та важливого чинника морально-правового, патріотичного, національного аспектів виховання молодого покоління. За цей час у Чернівецькій області, всіх її районах і містах склалася чільна система управління процесами впровадження та вдосконалення вивчення українознавства в ЗНЗ, а також піднесення його виховної ролі в закладах освіти. До неї входять представники різного рівня освітянсько-методичних структур.

Так, заслужений учитель України, аспірантка ННДІУ Т. Мінченко займається вивченням українознавства, підвищенням кваліфікації вчителів українознавства та вживає заходи щодо якнайповнішого його використання у виховній роботі з молоддю. У методичних кабінетах управління освіти Чернівців та районних відділів освіти області є методисти, до обов'язків яких включено питання вивчення українознавства і з якими проводиться відповідна науково-методична робота.

Вивчення українознавства є цілеспрямованим, має різноманітні форми і засоби їх реалізації у навчально-виховному процесі: українознавчі олімпіади, наукові конференції, огляди-конкурси, мистецькі свята, учнівські фестивалі, злеті творчої учнівської молоді, композиції народних звичаїв Буковинського краю з нагоди відзначення Нового року, Різдва, Великодня, Івана Купала, Покрови та інших церковних свят і дат, а також видатних історичних подій, які стали масовими та повселюдними в містах і селах Буковини. Цим позитивним процесам в освіті та вихованні сприяв також Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, де на педагогічному факультеті в окремих групах відбувалося навчання за спеціальністю «вчитель українознавства».

Отже, експеримент з впровадження українознавства в систему освіти Чернівецької області має позитивний результат. Цей регіон у галузі освіти і виховання вийшов на передові позиції. Однак, на жаль, українознавство, крім Чернівецької області, не стало предметом повсюдного вивчення в ЗНЗ України, а вивчається лише подекуди, насамперед там, де, як правило, регіональні та місцеві органи освіти, керівники і педагогіки освітянських закладів, займаючи національно-державницькі позиції, вбачають його важливу роль у системі навчально-виховного процесу.

На сучасному історичному етапі розбудови Української незалежної держави особливо необхідними є всебічні й глибокі знання про Україну й світове українство, їх минуле, нинішній стан, проблеми та перспективи. Саме в українознавстві найповніше закладені науково-теоретичні та методологічні основи підходів щодо визначення шляхів і методів здійснення розбудови України та розвитку освіти, навчання і виховання молодого покоління.

Навчання і виховання й досі не мають міцного національно-державницького та морально-правового ґрунту, який є важливим чинником забезпечення розвитку освіти і виховання. К. Ушинський

зазначав: «Коли освіта і виховання глибоко національні, тоді вони стійкі й високоефективні... Але якщо система освіти і виховання не втілює в собі силу і міць національного характеру свого народу, вона не міцна, крихка, не тривка і легко руйнується, перестає бути самобутньою та ефективною» [28, 2]. Правильність цих наукових висновків та узагальнень підтверджується розвитком освіти та виховання в сучасній незалежній Україні.

К. Ушинський розглядав навчання і виховання в нерозривному зв'язку з вітчизнянознавством як одним з важливих джерел знань про батьківщину. За своїми структурними аспектами, суттю та роллю воно є аналогом сучасного українознавства. Учений доводив, що вітчизнянознавство має найпотужніші внутрішні засоби впливу на формування особистості та молодого покоління. Це, зокрема, рідна мова та інші національні атрибути, без яких виховання неможливе. К. Ушинський наголошував, що чужою мовою, іншими інонаціональними атрибутами можна виховати лише «безбатченків, моголів, манкуртів... Людців, яким байдуже все, крім власного живота, комфорту, благополуччя» [29, 87].

Державні структури мають із розумінням поставитися до нині актуальних проблем в освіті. На часі розроблення примірної програми виховання в ЗНЗ, якою передбачалися б основні напрями (спектри) виховної роботи з учнями кожного, з першого до випускного, підрозділу ЗНЗ (класу, курсу, групи тощо).

Окремими розділами цієї програми повинні бути: «Робота з батьками», «Робота з громадськістю», «Зв'язки з органами місцевого самоврядування» та ін., якими чітко передбачалися б системи заходів з родинного виховання дітей в сім'ї та роль батьків (родини) у сприянні забезпечення навчально-виховного процесу в ЗНЗ, значення органів місцевого самоврядування, громадськості в суспільно-громадському вихованні учнівської молоді тощо.

У цій програмі має відображатися специфіка роботи з батьками та громадськістю в умовах міста та села, повинні бути передбачені доповнення відповідно до особливостей умов того чи іншого регіону, міста, району чи навіть села. Це сприятиме більш ефективним результатам її реалізації. Розробникам програми варто враховувати й інші чинники, від яких залежить навчально-виховний процес у ЗНЗ.

Реальний стан системи освіти, навчання та виховання засвідчує необхідність зміцнення її правової бази, підвищення відповідальності за стан у сферах освіти, насамперед державних структур освіти, а також структур, діяльність яких пов'язана з нею.

У новорозробленій програмі з виховання учнівської молоді ЗНЗ та планах виховної роботи в класах чи групах слід відвести належне місце заходам щодо висвітлення ролі в боротьбі за незалежність України видатних діячів національно-визвольних змагань – С. Бандери та Р. Шухевича, Української повстанської армії й інших українських повстанських формувань, яких українська влада спромоглася визнати та відповідно вшанувати лише на 19-му році незалежності України. Це визнання було, беззаперечно, необхідним і закономірним. Воно засвідчує перемогу розуму над нерозумом, патріотичних, прогресивних сил над антиукраїнськими силами реакції, добра над злом і назавжди залишиться світлою сторінкою в історії Української незалежної держави та служитиме яскравим прикладом для молодих поколінь.

З викладеного в цій статті матеріалу випливає необхідність забезпечення тісного взаємозв'язку навчання і виховання, їх співмірностей у навчально-виховному процесі в ЗНЗ України. Це один з важливих підходів і шляхів щодо забезпечення успішного розв'язання проблем, що мають нині місце у сферах освіти, навчання і виховання учнівської молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Огородник І.В., Огородник В.В. Історія філософської думки в Україні: Курс лекцій. Навч. посібник. – К.: Вища школа: Т-во «Знання», КОО, 1999. – С.28.
2. Огієнко І. Історія української літературної мови / Упоряд., автор передмови і коментарів М.С. Тимошик. – 2-ге видання, випр. – К.: Наша культура і наука, 2004. – С.64.
3. Повесть врем'яних літ: Літопис (за Іпатським списком) // Пер. з давньоруської, післямова, комент. В.В. Яременка. – К.: Рад. письменник, 1990. – С.20–21.
4. Залізник Л.А. Україна в Російській імперії. – К., 1994. – С.66–67.
5. Іларіон, Митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: Іст. Реліг. Монограф. – К.: Обереги, 1991. – С.236–237.
6. Кононенко П.П. Українознавство – наука любові, етики, життєдіяльності. – Львів: Сполом, 2006. – С.228.
7. Шкрибляк П.В. Стан, тенденції та перспективи розвитку освіти в регіоні Гуцульщини // Краєзнавство. Праці наукового товариства ім. Т.Шевченка. – Том І. – Косів, 2005. – С.51.
8. Українська освіта у світовому часопросторі // Кононенко П.П., Кононенко Т.П. – К.: Т-во «Знання» України, 2005. – С.213.
9. Чупрій Л.В. Національно-гуманітарні орієнтації української освіти. Українська освіта у світовому часопросторі: матеріали Другого міжнародного конгресу (м. Київ. 25–27 жовтня 2007 р.). – К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2007. – Кн. II. – С.554.
10. Савчук М. Кінець поколінь // Галичина. – 2009. – 30 квітня. – С.14.

11. Смітюх С. Захистити підростаюче покоління від аморального впливу медіа-простору // Голос України. – 2009. – № 189 (1689). – 8 жовтня. – С.4.
12. Смітюх С. Захистити підростаюче покоління від аморального впливу медіа-простору // Голос України. – 2009. – № 189 (1689). – 8 жовтня. – С.5.
13. Вісник. – 2008. – № 16 (4689). – 17 квітня. – С.3.
14. Експрес. – 2008. – 29 жовтня – 5 червня. – С.13.
15. Романишин Є. Таке похмілля від легкого алкоголю // Галичина. – 2008. – 28 лютого. – С.7.
16. Скритник В. Навіть діти п'яні вулицями ходять // Голос України. – 2008. – №138 (4888). – 25 липня. – С.5.
17. Бурсав Ю. Група розвитку // Дзеркало тижня. – 2009. – №41 (769). – 24 травня. – С.5.
18. Заревна Т. Троє старшокласників побили вчителя музики // По-українськи. – 2009. – №53 (812). – 16 квітня. – С.12.
19. Єгорова І. Візьміся за руки, друзі! // Голос України. – 2009. – №220 (4720). – 20 листопада. – С.11.
20. Голос України. – 2009. – № 206 (4706). – 31 жовтня. – С.9.
21. Дзеркало тижня. – 2009. – №41 (769). – 24 жовтня. – С.5.
22. Шевчук Ю. У справах про гвалтування дітей з'явилися нові подробиці // Голос України. – 2009. – № 199 (4699). – 22 жовтня. – С.2.
23. Експрес. – 2009. – 29 жовтня – 5 червня. – С.5.
24. Бойко А. Понад 20 тисяч неповнолітніх поза шкільним процесом // Голос України. – 2009. – №220 (4720). – 20 листопада. – С.6.
25. Малишев В. Дитячий світ – дзеркало дорослого світу // Голос України. – 2009. – №172 (4679). – 15 серпня. – С.5.
26. Руденко Ю. Чи знаємо і шануємо генія Константина Ушинського? // Освіта. – 2003. – 5–12 березня. – С.5.
27. Мова – це теж Батьківщина. – Львів: Свічадо, 2008. – С.11.
28. Руденко Ю. Чи знаємо і шануємо генія Константина Ушинського? // Освіта. – 2003. – 5–12 березня. – С.3.
29. Олійник М. Родовід // Радянська школа. – 1991. – №7. – С.87.
30. Кияниця Ю. Вчитель обрав Любов // Голос України. – 2009. – №160 (4660). – 28 серпня. – С. 11.

Петр Шкрибляк

Проблемы взаимосвязи обучения и воспитания, их соразмерности в учебно-воспитательном процессе в ОУЗ Украины: история, современное состояние, проблемы и пути их решения

Аннотация. В статье рассмотрены проблемы взаимосвязи обучения и воспитания и их соразмерности в учебно-воспитательном процессе в ОУЗ Украины на разных исторических этапах.

Ключевые слова: обучение, воспитание, взаимосвязи, соразмерности, общеобразовательные учебные заведения.

Petro Shkribliak

Problems of the relationship between teaching and education, their proportionality in the educational process in GEI in Ukraine: history, current status, problems and solutions

Annotation. Problems of intercommunication between teaching and education, their proportionality in General Educational Institutions in Ukraine at different historical stages are considered in the article.

Key words: teaching, education, intercommunication, common, change, General Educational Institutions.